

سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده تاریخی خراسان بزرگ (با تکیه بر رویکرد مذهبی)

عابد تقوی^۱

احمد نیک گفتار^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۰۵

شماره صفحات: ۹۷-۱۰۸

چکیده

بی‌تردید، دوره حکمرانی سلطان حسین بایقرا (۸۷۵-۹۱۲ هـ.ق)، را می‌بایست عصر شکوه هنر و ادب عصر تیموری به‌شمار آورد. در طی حکومت وی، شهر هرات-تختگاه سلطان حسین بایقرا، به مهم‌ترین کانون هنر و ادب عصر تیموری تبدیل شد.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و تمرکز بر مسکوکات ضرب شده در حکومت سلطان حسین بایقرا، تلاش نموده به تحولات اجتماعی-فرهنگی در اواخر دوره تیموری بپردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، اوزان و عیار سکه‌های عصر سلطان حسین بایقرا با توجه به عدم ثبات سیاسی و فقدان قدرت سیاسی در مرکز و پیامد آن کاهش اقتدار اقتصادی همواره دستخوش تغییرات بوده است. در این میان، برخی از سکه‌ها که در منطقه استراباد و هرات ضرب گردیده به‌دلیل وجود ثبات در مرکزیت سیاسی و مذهبی، از لحاظ نقوش، عیار و وزن، از کیفیت بسیار بالایی برخوردار بوده‌اند. از مطالعه شعائر موجود بر روی سکه‌های این دوره می‌توان دریافت که مذهب رایج، تسنن (فرقه حنفی) بوده و همپای آن در منطقه استراباد تشیع از نفوذ بیشتری برخوردار بوده است؛ چراکه تعداد زیادی از سکه‌های ضرب‌شده در این شهر، مزین به شعائر مذهب شیعه است.

کلیدواژه‌ها: تیموریان، سلطان حسین بایقرا، سکه، مذاهب تشیع و تسنن.

۱. استادیار باستان‌شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول) abedtaghavi@gmail.com

۲. کارشناس ارشد باستان‌شناسی و سرپرست کاوش‌های پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی بلقیس

مقدمه

دانش سکه‌شناسی یکی از مهمترین اسناد و شواهد متقن در علوم تاریخ و باستان‌شناسی محسوب می‌شود. سکه به‌عنوان ابزاری مهم در تبادلات اقتصادی در هر دوره، علاوه بر کارکردهای تجاری و بازرگانی، نمادی از مذهب، آداب و رسوم، خط و زبان، چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی و هنری آن عصر قلمداد می‌شده است. به‌عبارت‌دیگر، مسکوکات به فراخور گستردگی، تنوع و عملکرد به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین شواهد باستان‌شناسانه، منبعی مستند و متقن در تحلیل‌های باستان‌شناختی به‌شمار می‌روند (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۷۹: ۱۲). هریک از عوامل تشکیل‌دهنده در سکه نظیر نوع فلز، نقش‌ها و نگاره‌ها، علائم روی سکه، محل ضرب، تاریخ ضرب و... در شناخت تاریخ، اقتصاد، فرهنگ و هنر ادوار مختلف تاریخی نقش بسزایی ایفا می‌کنند. در پژوهش حاضر، با طبقه‌بندی، اندازه‌گیری، عکسبرداری و مستندنگاری سکه‌های موجود در موزه‌ی حرم‌رضوی و گنجینه‌توس، تعداد ۱۲۸ نمونه از سکه‌های دوره زمامداری سلطان حسین بایقرا در عصر تیموری مورد مطالعه قرار گرفته است. لازم به‌ذکر است که نمونه‌های مورد مطالعه برای نخستین بار مورد بررسی علمی قرار گرفته‌اند و تاکنون هیچ تحقیق مستقلی بر روی آن انجام نشده است. این تحقیق از نظر روش‌شناسی، توصیفی-تاریخی است و بر اساس ماهیت از جمله پژوهش‌های بنیادی به‌شمار می‌آید. مهم‌ترین سوالات مطرح در این تحقیق عبارتند از:

۱. تغییرات اوزان سکه در دوره صدارت شاه سلطان حسین بایقرا به چه میزان بوده است؟
۲. مهمترین مذاهب اسلامی رایج در دوره شاه سلطان حسین چه بوده است؟
۳. قلمرو سیاسی شاه سلطان حسین بایقرا بر اساس مسکوکات ضرب شده شامل چه منطقه جغرافیایی بوده است؟

عصر سلطنت شاه سلطان حسین بایقرا

مذهب رسمی پادشاهان و شاهزادگان تیموری، تسنن و فرقه حنفی بود. خواص و عوام نیز پیرو همین مذهب بودند. در این میان، جمعیت مذهب

شیعه خصوصاً در خراسان، عراق و آذربایجان به‌نسبت مناطق ترکستان و شرق خراسان از پراکندگی بیشتری برخوردار بود (سمرقندی، ۷۰۶). شیعیان در پیروی از عقاید خود و اشاعه افکار خویش آزادی داشتند و در اواخر این دوران از حمایت سلطان حسین بایقرا و وزیر دانشمند و هنردوست خویش، امیرعلیشیر نوایی که خود مذهب شیعه داشت، برخوردار بودند (سمرقندی، ۱۳۳۶: ۴۶۷). محترم شمردن اولاد پیامبر، موضوعی است که از دوره سلطنت تیمور به‌بعد، همواره در بین سلاطین تیموری رعایت می‌شد. براساس مورخان دوره تیموری می‌توان به-روشنی، توجه و عنایت ویژه شاهان دوره تیموری را نسبت به ائمه اطهار دریافت و دانست که ایشان به زیارت قبور برخی از آنان، بخصوص زیارت امام هشتم (ع) مشرف می‌شدند (حافظ‌ابرو، ۱۳۷۰: ۳۱۱). برای ترویج مذهب شیعه در اواخر این دوره، موقعیت مناسبی به‌وجود آمده بود و شیعیان دوازده‌امامی نیز از این فرصت، برای نشر عقاید و اظهار آزادانه نظریات خویش به‌خوبی استفاده کردند. معین‌الدین اسفزاری در اینباره نوشته است: «چون سلطان حسین بایقرا در شعر «حسینی» تخلص می‌کردند، شیعه شهرت دادند که او میلی به‌جانب عقیده آن‌ها دارد و در این راه چندان غلّو کرده و گفتند که باید بر منابر اسلام خطبه به نام دوازده‌امام بخوانند و اسامی خلفای راشدین را مطرح سازند. از میان آنان عالمی به نام سیدحسن کربلایی که در جزء ملازمان سلطان حسین درآمده بود، در این باب سعی بسیار می‌نمود و همچنین مردی از قائلین به نام سیدعلی که او را به‌سبب کوری یک چشم، سیدعلی واحداً لعین می‌گفتند و در شیوه وعظ و نثر و نظم استعداد تمام داشت، زبان به تشنیه اهل سنت گشاده، در نقض عقاید سنیان سخنان بسیار بر منبرها می‌گفت و کار به‌جایی رسید که گروهی از سنیان روز عید اضحی به-خدمت سلطان حسین بایقرا فرشته، موضوع را با وی در میان گذاشتند. سلطان دستور داد تا او را از منبر فروکشیدند» (اسفزاری، ۱۹۶۸: ۴۶۹-۴۷۳). این روایت، خود گواه این حقیقت تاریخی است که در اواخر دوره تیموری فضایی آزادانه برای ترویج عقاید شیعیان فراهم شده بود و اهل تشیع با آزادی عمل بیشتری به نشر و ترویج باورهای مذهبی خود اقدام نمایند.

سالشمار فرمانروایان تیموری در خراسان

ردیف	نام فرمانروا	دوران حکومت
۱	بابر	۸۵۳ تا ۸۶۱ قمری
۲	محمد بن بابر	۸۶۱ تا ۸۶۳ قمری
۳	ابو سعید	۸۶۳ تا ۸۷۳ قمری
۴	یادگار محمد	۸۷۳ تا ۸۷۵ قمری
۵	حسین بایقرا	۸۷۵ تا ۹۱۲ قمری
۶	بدیع الزمان	۹۱۲ قمری

نظام پولی تیموریان

امیر تیمور در همان ابتدای حکومت خود، نظام پولی خود را بر پایه تک فلزی مسکوات نقره ای مطابق اندازه سکه های خانان جغتای بود استوار کرد؛ ولی بعد از مدتی در سال ۸۹۲ هـ.ق اقدام به ضرب سکه نقره ایی جدید کرد (رحمتی و یوسفوند، ۱۳۹۲: ۹۱). این سکه، تنگه نقره نام داشت که برگرفته از واژه هندی بود. وزن هر تنگه نقره در زمان تیمور معادل ۵/۳۸ گرم بود که مزین به عبارت اسلامی بود. بعد از تیمور شاهرخ اقدام به ضرب گونه جدیدی از تنگه نقره کرد که نسبت به تنگه تیمور کاهش وزن داشت و به شاهرخی شهرت یافت (تاکسین و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۱-۷۰).

پول رایج دوره شاه سلطان حسین بایقرا که عمده فعالیت های اقتصادی بر پایه آن تنظیم می شد مسکوات نقره بود. سکه های متعددی در قلمرو وی ضرب شد که بر روی تمام سکه ها عنوان «السلطان الاعظم ابوالغازی حسین بهادر خلدالله ملکه و سلطانه» و در پشت سکه ها «لااله الله / محمد رسول الله» و در حاشیه اسامی خلفای چهارگانه راشدین حک شده است. در این دوره مسکوات با وزن تقریباً یکسان در قلمرو سلطان حسین بایقرا ضرب می شد که این سیستم پولی و مالی تأثیر زیادی در روند رو به رشد اقتصاد مملکت و توسعه اقتصادی و گسترش تجارت در بازارهای داخلی و خارجی از سبب می شد (طباطبایی، ۱۳۵۰: ۱۴۳-۱۴۱). در عین حال سکه های دوره سلطان حسین بایقرا فراوان بود. سکه های دیگر کمیاب و به شدت نایاب بود و از اینجا می توان به کیفیت مطلوب سکه های دوران سلطان حسین بایقرا پی برد چرا که سکه های دیگران به دلیل کیفیت نامطلوب، دچار ساییدگی شده و از بین رفته اند.

یکی از ویژگی های مسکوات در دوره سلطان حسین بایقرا کاربرد نشانه گذاری ثانویه بر روی سکه بود که یک یا چند بار انجام می دادند

در واقع این کار برای تکثیر و رشد عایدات از طریق محاسبه واحد قیمت به منظور اعتبار بخشیدت به مسکوات رایج در این دوره بوده است (تاکسین و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۳-۷۲). چنانچه نرخ در بازار به بالا می رفت و پول نیز ارزش واقعی خود را همچنان حفظ می کرد این سیاست پولی مظهر آن است که تمام قلمرو به لحاظ سیاسی و اقتصادی یکپارچه است سلطان حسین بایقرا به وضعیت اقتصادی توجه خاصی داشته است و در بخش تجارت مشکلاتی به وجود نیامد و معاملات تجاری با رونق و به سهولت انجام می گرفت شهر های محل ضرب سکه در خراسان عبارت بودند از: استراباد، بدخشان، بلخ، سستگان، خور، تون، دامغان، سبزوار، سلمقان، قندهار، کرین، ماخان، مشهد، نیشابور و هرات (عقیلی، ۱۳۷۷: ۳۶۴).

سکه های مکشوفه از پیرامون حرم رضوی (ع) و قبرستان

سست اسفراین

در سال ۱۳۸۷ ش. گنجینه عظیمی از سکه های نقره تیموری - صفوی (مجموعاً ۴۰۷ سکه) در شهر مشهد مقدس و در اطراف حرم رضوی (ع) در بلوار امیرالمومنین به صورت اتفاقی در حین حفر کانال بدست آمد. نگارندگان با مطالعه ۴۰۷ سکه مکشوفه، دو دوره زمانی تیموری و صفویه را برای آنها تعیین نمودند. در این میان، سکه های دوره تیموری مربوط به فرمانروایی شاهرخ، بایسنغر و شاه سلطان حسین بایقرا است. همچنین سکه های دوره صفویه نیز متعلق به دوره فرمانروایی شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول است. از آنجایی که سکه های مورد مطالعه متعلق به فرمانروایی شاه سلطان حسین بایقرا بوده است. از این رو در این مقاله با تمرکز بر مسکوات این دوره به مطالعه آنان پرداخته شد. بخش دیگری از سکه های مورد بررسی در این مقاله نیز حاصل از کشفیات باستان شناختی قبرستان سست اسفراین بوده که گنجینه توس نگهداری می شود. کمیت قابل ملاحظه سکه ها که حاکی از تعلق زمانی

بایقرا بود تعدادی از آنها کمک شایانی به این تحقیق انجام می‌داد، مورد بررسی قرار گرفت.

مطالعه مسکوکات دوره شاه سلطان حسین بایقرا

در این بخش با طبقه‌بندی سکه‌های ضرب شده در دوره سلطنت شاه سلطان حسین بایقرا، مطالعات انجام شده در سه بخش شامل بررسی اوزان، نقوش و شعائر مذهبی انجام گرفت (جدول شماره ۱).

اوزان سکه

سکه‌های مورد مطالعه شاه سلطان حسین بایقرا را از لحاظ اوزان به ۱۰ گروه می‌توان طبقه‌بندی کرد که بیشترین وزن ۵ گرم و کمترین وزن ۲/۳ گرم است (نمودار ۱ و ۲).

این یافته‌ها را به دوره حکومت سلطان حسین بایقرا نشان می‌دهد موجب شد تا در پژوهشی مستقل به مطالعه سکه‌های این دوره در بخش کوچکی از محدوده تاریخی خراسان بزرگ بپردازیم.

سکه‌های مکشوفه از قبرستان سست اسفراین

در سال ۱۳۸۹ این سکه‌ها مستند نگاری گردید. این سکه‌ها طبق برچسب که در روی آنها وجود داشت در سال ۱۳۶۲ (مجموعاً ۲۳۰ سکه) از قبرستان روستای سست از توابع شهرستان اسفراین کشف گردیده است. این سکه از زمان کشف در مخزن اموال فرهنگی توس نگهداری می‌شود. از مجموع این سکه‌ها که همه متعلق به شاه سلطان حسین

جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین (نگارندگان، ۱۳۹۴)

وزن	تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر (CM)	سال	ردیف
				ضرب اصفهان هرات مشهد	۲۰×۱۹mm	۹۰۸	۱۶۶
۵ گرم		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فارق / عثمان عنان / علی مرتضی	هرات	۲۳×۲۳mm		۱۰۴
۴/۹ گرم		« به بود » استراباد السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	علی (ع) چه بار بار به صورت تزئین و اطراف آن اسامی ائممه اطهار (ع) بدون القاب علی / موسی جعفر / حسین محمد / ... [لا اله الا الله / محمد رسول الله علی / ولی الله	استراباد	۲۵×۲۴mm		۳۲۱
		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فارق / عثمان عنان / علی مرتضی	نیشابور	۲۲×۲۳mm		۸

سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا ... | ۱۰۱

ادامه جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراين (نگارندگان، ۱۳۹۴)

ردیف	سال	قطر (CM)	محل ضرب	پشت سکه	روی سکه	تصویر	وزن
۲۰۲ و ۹۱		۲۱×۲۳mm	استراباد	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب علی / موسی جعفر / حسین محمد / ... [لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی / ولی الله	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تشیع
۹	۸۹۹	۲۶×۲۷mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		۴/۸ گرم
۲۰۸ و ۲۱۸	۹۰۲	۲۲×۲۳mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تسنن
۲۰۶	۹۰۹	۲۲×۲۳mm	استراباد	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب / موسی جعفر / حسن محمد / حسین محمد / حسن محمد / لا اله الا الله / محمد رسول الله / ولی الله	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تشیع
۱۰۸	۹۰۲	۲۱×۲۱mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار
۲۱۰	۹۰۷	۲۴×۲۳mm	استراباد	لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		تسنن

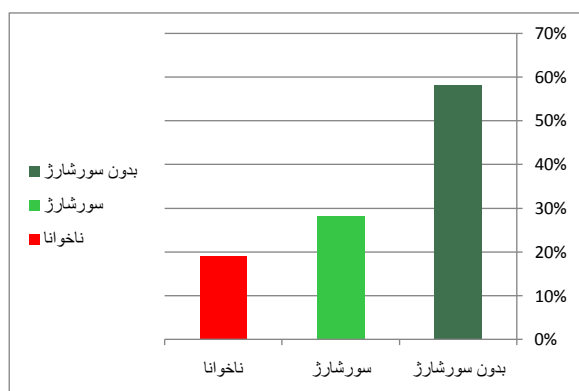
ادامه جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراين (نگارندگان، ۱۳۹۴)

ردیف	سال	قطر (CM)	محل ضرب	پشت سکه	روی سکه	تصویر	وزن
۱۰۱ و ۱۴۱		۲۵×۲۵mm	استراباد	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		تسن
۲۹۱		۲۵×۲۵mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله / حاشیه: عثمان / [عمر / ابو بکر / علی]	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		تسن
۲۹۵		۲۴×۲۵mm	هرات - مشهد	لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله. / حاشیه: موسی جعفر / احسن محمد / حسین محمد / حسین محمد [محمد]	[« به بود »] سورشارژ، سه تنکه به بود مشهد. / حاشیه سکه: السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه [محمد]		شعار تشیع ۴/۸ گرم
۲۱۹	۹۲۰	۲۳×۲۶mm	استراباد	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تسن
۳۶		۲۲×۲۲mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تسن ۴/۴ گرم
۱۲۱		۲۲×۲۲mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تسن ۴/۲ گرم

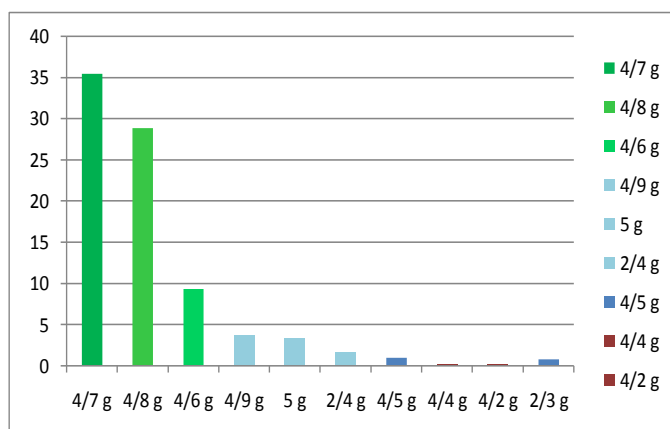
سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا ... ۱۰۳

ادامه جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین (نگارندگان، ۱۳۹۴)

ردیف	سال	قطر (CM)	محل ضرب	پشت سکه	روی سکه	تصویر	وزن
۱۰۹-۱۱۰		۲۰×۲۰mm	هرات	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		۲/۴ گرم شعار تسنن
۲۱۴	۹۰۹	۲۰×۱۹mm	استراباد	لا اله الا الله / محمد رسول الله / حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان - حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		۲/۳ گرم شعار تسنن

نمودار ۱. درصد فراوانی سکه های دارای سورشاز و غیر سورشاز (نگارندگان، ۱۳۹۴)

نمودار ۲. در صد فراوانی سکه ها بر حسب گرم (نگارندگان، ۱۳۹۴)

پشت سکه: لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله. حاشیه:
...مرتضی.....

سکه با شعار اهل تشیع

طبق اشارات متون تاریخی، گرایش و ارادت خاص شاه سلطان حسین بایقرا به ائمه اطهار و وجود شیعیان در خراسان موجب گردید تا شاه سلطان حسین بایقرا، سکه‌های با تراز و شعار اهل تشیع ضرب شود. این سکه‌ها نیز از لحاظ سبک تزئین به دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند (نومدار ۳ و ۴):

سکه با نام ائمه اطهار (ع) علی مرتضی / جعفر موسی / حسن محمد / حسین محمد / حسن محمد.

سکه به ردیف (۲۰۶) تقریباً دایره‌ای شکل که بر روی سکه داخل یک نقش شبیه ترنج: متن: به بود استرآباد نوشته شده است. حاشیه: السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه

پشت سکه: داخل یک کادر مربع شکل، متن: در وسط نام مبارک حضرت علی (ع) چهار بار به صورت تزیین و اطراف آن اسامی ائمه اطهار (ع) بدون القاب، / موسی جعفر / حسن محمد / حسین محمد / حاشیه: [لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله این سکه با توجه به تاریخ ذکر شده و نام پادشاه متعلق به دوره پادشاهی سلطان حسین بایقراست.

این شکل سکه را شاه اسماعیل اول در دوران حکومت خود تقلید نموده و تنها تفاوت اصلی آن حذف ترنج و محل ضرب بر روی سکه است. این نوع سبک ضرب سکه در دوران شاه سلطان حسین فقط در منطقه استرآباد به سال ۹۰۹ ه.ق ضرب شده‌اند. نمونه‌های مشابه آن که در مجموعه بدون تاریخ می‌باشند، سکه‌های ردیف (۱۸۱ و ۱۸۴) است.

سکه با شعار ائمه اطهار و علی ولی الله

این گروه از سکه‌ها به شماره (ردیف ۲۹۵) تقریباً دایره‌ای شکل با قطر ۲۴×۲۵mm، که به دلیل سوراشرهای مکرر محل ضرب آن قابل خواندن نیست. با توجه به متن باقیمانده این سکه‌ها که متعلق به حکومت شاه سلطان حسین بایقرا است در دوره صفویه چندین بار مورد ضرب مجدد قرار گرفته‌است. نمونه روشن این گونه سکه با شعار علی ولی الله و حاشیه نام چهارخلیفه، سکه (ردیف ۲۹۱) است. متن سکه فوق به شرح ذیل است:

روی سکه: متن: احتمالاً: [«به بود»] سوراشر، سه تنکه به بود مشهد حاشیه سکه: السلطان الاعظم [ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه]

شعائر موجود بر روی سکه‌های شاه سلطان حسین بایقرا
سکه‌های دوره شاه سلطان حسین به لحاظ سجع از ویژگی‌های خاصی برخوردار بوده است. در مجموع می‌توان سکه‌های موجود از این دوره را از لحاظ سجع و نوع شعارهای بکار رفته به دو گروه بزرگ که هر کدام دارای زیرشاخه‌های کوچک می‌باشند، طبقه‌بندی نمود (جدول شماره ۲).

سکه با شعارهای اهل تسنن

این نوع سکه‌ها ۸۰٪ از سکه‌های شاه سلطان حسین بایقرا را تشکیل می‌دهند این سکه‌ها از لحاظ طرح و نوع شعارهای مورد استفاده به دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند:

سکه با نام چهار خلیفه

تعدادی از این سکه‌ها دارای تاریخ و ضرب استرآباد است. روی سکه: متن: به بود

حاشیه: السلطان الاعظم ابوالغازی^۲ سلطان حسین بهادر^۳ خلد الله ملکه^۴ تعاله و سلطانه استرآباد

پشت سکه: متن: لا اله الا الله / محمد رسول الله

حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی

سکه با نام چهار خلیفه و دو رو با شعار لا اله الا الله / محمد رسول الله

این گروه از سکه‌ها که فقط یک نمونه آن در مجموعه مشاهده گردید و بسیار نادر می‌باشد. در روی سکه به جای محل ضرب، شعار لا اله الا الله / محمد رسول الله نقش بسته‌است.

روی سکه: متن: لا اله الا الله / محمد رسول الله

حاشیه سکه: [السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر] خلد الله ملکه تعاله و سلطانه

پشت سکه: متن: لا اله الا الله / محمد رسول الله

حاشیه: اکثر کلمات ناخوانا ... الله ...

سکه با نام چهار خلیفه و نام علی ولی الله: این گروه از سکه‌ها به شماره (ردیف ۴۵۷/۱۶۱) تقریباً دایره‌ای شکل بدون سوراشر و بدون محل ضرب هستند. این سکه با شعار علی ولی الله و حاشیه نام چهارخلیفه، سکه (ردیف ۴۵۷/۱۶۱) است. که متن سکه فوق به شرح ذیل است: روی سکه: متن: احتمالاً: «به بود»

حاشیه سکه: السلطان الاعظم سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه.

۲. به معنی شجاع، دلیر، پهلوان

۳. به معنی خداوند دوام دهد و همیشگی باشد عظمت پادشاهی او را.

۱. غازی به معنای جنگجو، مجاهد، یعنی کسی که در راه خدا با دشمنان دین جنگ کند.

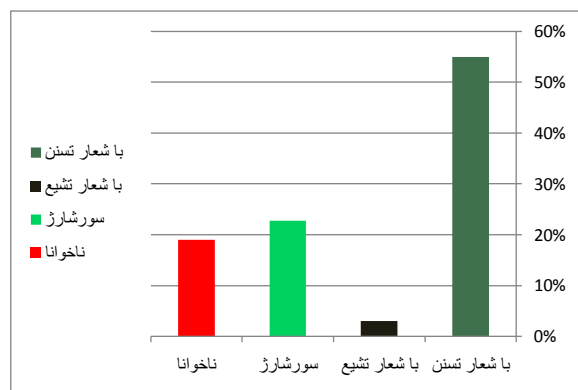
سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا ... ۱۰۵

پشت سکه: داخل کادر مربع، لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله حاشیه: جعفر

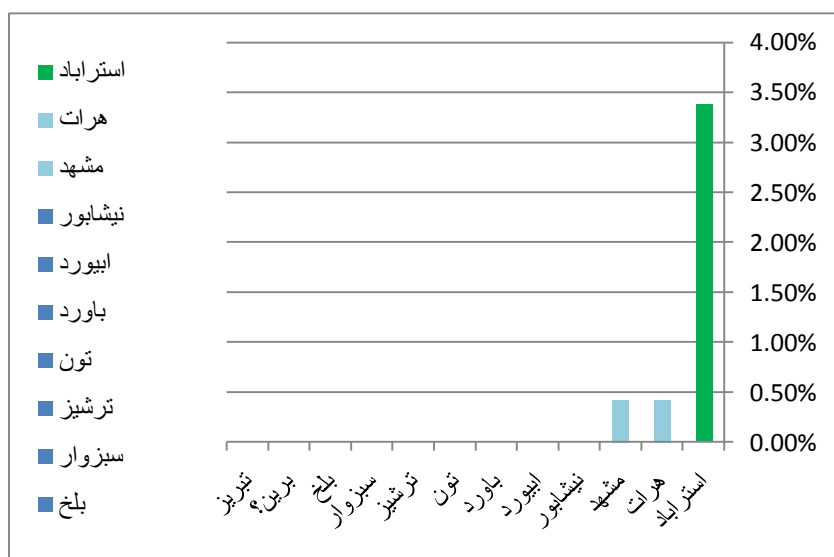
جدول شماره ۲. تقسیم مسکوکات بر اساس شعایر مذهبی (نگارندگان، ۱۳۹۴)

ردیف	سال	قطر (CM)	محل ضرب	پشت سکه	روی سکه	تصویر	شعار مذهبی
۴۵۷/۱۶۱ و ۴۵۷/۲۵۳ و ۴۵۷/۶۵ و	۸۹۶- ۸۹۰ ۸۸۲-	۲۱×۲۳mm	استرآباد	لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		
۷۴		۲۱×۲۱mm		لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: اکثر کلمات ناخوانا ... الله ...	لا اله الا الله / محمد رسول الله الله / محمد رسول الله. [السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر] خلد الله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تسنن
۴۵۷/۱۶۱				لا اله الا الله / محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق / عمر فاروق / عثمان عفان / علی مرتضی	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		
۱۸۱	۹۰۹	۲۱×۲۳mm	استرآباد	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب / موسی جعفر / حسن محمد / حسین محمد / محمد [لا اله الا الله / محمد رسول] الله علی / ولی الله	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		
۲۹۰		۲۴×۲۴mm		تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب / موسی جعفر / حسن محمد / حسین محمد / محمد [لا اله الا الله / محمد رسول] الله علی / ولی الله	« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان شاه اسمعیل الصفوی بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه		شعار تشیع
۲۹۵		۲۴×۲۵mm	هرات مشهد				

سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بايقرا ۱۰۴

نمودار ۳. درصد فراوانی ضرب سکه با شعر تشيع و تسنن در دوره شاه سلطان حسين بايقرا (نگارندگان، ۱۳۹۴)

نمودار ۴. سکه‌های دارای ضرب سکه با شعر تشيع (نگارندگان، ۱۳۹۴)

حوزه حکومتی شاه سلطان حسین بايقرا به روایت سکه-

های ضرب شده (نمودار ۵)

طی مطالعه این سکه ها مهمترین مراکز ضرب سکه عبارتند از:

- ۱- ترشيز ۲- نيشابور: ۳- مشهد ۴- هرات ۵- تون ۶- ابيورد ۷-
- ۸- سبزوار ۹- استرآباد ۱۰- سمنان

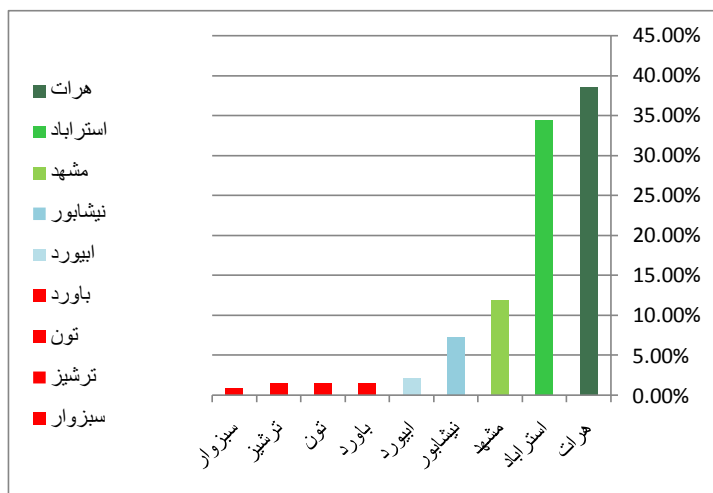
تاریخ ضرب روی سکه‌ها

بیشتر سکه‌های موجود از این حاکم تیموری بدون ذکر تاریخ بوده‌اند.

نمونه تاریخ‌دار آن هم تاریخ ۸۸۲ هـ ق ضرب استرآباد می‌باشد که

همه این تاریخ‌ها به عدد و روی سکه ضرب شده است.

سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا ... ۱۰۷

نمودار ۵. در صد فراوانی ضرب سکه در شهرها در دوره شاه سلطان حسین بایقرا (نگارندگان، ۱۳۹۴)

نتیجه گیری

از مطالعه مجموعه سکه‌های شاه سلطان حسین بایقرا مکشوفه از پیرامون حرم رضوی و نمونه‌های موجود در مخزن توس نتایج ارزشمندی در زمینه اوزان و واحد سکه، مذهب و گرایش‌های رایج در این دوره و حوزه فرمانروایی شاه سلطان حسین بدست آمد که در پاسخ به پرسش‌های آغازین به ترتیب به شرح آن می پردازیم:

اوزان و واحد سکه

با توجه به مطالعه سکه‌های مورد مطالعه می توان اینطور استنباط کرد که در دوره حکمرانی شاه سلطان حسین بایقرا، سکه‌ها با اوزان و طرح‌های متعددی ضرب می‌شد. لازم به توضیح است که تمام سکه‌های مورد مطالعه از شاه سلطان حسین بایقرا دارای عیار کامل می‌باشند. به همین دلیل مهم است که در عصر صفویه چندین ضرب مجدد شده‌اند. به طور کلی، سکه‌هایی که در دوره شاه سلطان حسین بایقرا ضرب گردیده‌اند از لحاظ وزنی به ده گروه تقسیم شده‌اند. بیشترین وزن مسکوکات با وزن ۵ گرم و کم‌ترین آن ۲/۳ گرم بوده‌است. باتوجه به اشارات متون تاریخی و شواهد سکه‌شناسی، سکه‌های شاه سلطان حسین بایقرا با واحد تنکه و آنچه در اقتصاد اواخر تیموری رواج داشته‌است.

گرایشات مذهبی

از آنجایی که در دوره شاه سلطان حسین، مذهب تشیع و تسنن در رقابت با یکدیگر بودند، به دستور سلطان، دو نوع سکه، یکی با شعار اهل تشیع و دیگری با شعار اهل سنت ضرب گردید. سکه‌های ضرب شده با شعار اهل تشیع، اکثراً ضرب استرآباد بوده و تاکنون مسکوکاتی از ضرب شهرهای دیگر گزارش نشده است. نمونه این سکه‌ها (ردیف ۱۸۱، ۱۸۴

۳۲۱) و نمونه تاریخ‌دار آن (ردیف ۲۰۷) متعلق به ۹۰۹ هـ ق است. از این رو، می توان اینطور بیان کرد که ولایت استرآباد، خاستگاه تشیع در اواخر عصر تیموری بوده است. نکته مهم و قابل تامل اینکه، سکه‌های با طرح و شعار شیعی به عنوان الگو، در سکه‌های اوایل عصر صفویه (ردیف ۲۹۰) مورد تقلید و بهره‌برداری قرار گرفت. سکه‌های ضرب با شعار اهل تسنن، علاوه بر ضرب استرآباد در اکثر قلمرو شاه سلطان حسین دیده شده‌است که در واقع بیانگر حاکمیت اکثریت مذهب تسنن بر تشیع بوده‌است. از نمونه سکه‌های کمیاب که در این مجموعه مورد بررسی قرار گرفت، سکه‌های با سجع «علی‌ولی‌الله» است که یک نمونه (ردیف ۴۵۷/۱۶۱) از سکه‌های موجود در پشت سکه با نام چهار خلیفه در حاشیه و داخل مربع لاله‌الاله/ محمد رسول الله/ علی- ولی‌الله و نمونه مشابه با آن (ردیف ۲۹۵) به جای نام چهار خلیفه، القاب ائمه اطهار (جعفر موسی/ حسن محمد/ حسین محمد/ حسین محمد) در حاشیه و داخل مربع لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی‌ولی‌الله ضرب گردیده‌اند

حوزه حکمرانی (قلمرو سیاسی)

از مطالعه نمونه سکه‌های مورد مطالعه، قلمرو سیاسی فرمانروایی شاه سلطان حسین بایقرا را می توان مشتمل بر شهرها و ولایات استرآباد، هرات، تون، نیشابور، سبزوار، ایبورد، سمنان، مشهد و ترشیز دانست. از آنجایی که سکه‌های ضرب استرآباد از تنوع زیادی برخوردار است، این احتمال وجود دارد که نخستین متصرفات شاه سلطان حسین بایقرا از ولایت استرآباد آغاز شده باشد. از اینرو، مسکوکات ضرب شده در شهر استرآباد را می توان نخستین سکه‌های این سلطان تیموری قلمداد کرد. از سویی دیگر، فراوانی سکه‌های ضرب شده از شهر هرات، بی‌شک،

مهر تاییدی است بر تختگاه اصلی سلطان حسین بایقرا. این شهر به- عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ضرابخانه اواخر عصر تیموری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است.

منابع

- اسفزاری، معین‌الدین محمد (۱۹۶۱)، *روضه‌الجنات فی اوصاف مدینه هرات*، تصحیح محمد اسحاق، کلکته: دریا سری تاکستن و دیگران، (۱۳۸۴)، تیموریان، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی: تهران.
- حافظ‌ابرو، شهاب‌الدین عبدالله خوافی (۱۳۷۰)، *جغرافیای خراسان در تاریخ حافظ ابرو*، تصحیح و تعلیق دکتر غلامرضا ورهرام، انتشارات اطلاعات: تهران.
- رحمتی، محسن و فاطمه یوسفوند، (۱۳۹۲)، *سلطان حسین بایقرا و حیاط اقتصادی خراسان*، دو فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، سال چهارم، شماره هفتم، پاییز و زمستان، ص ۷۹-۹۹
- سرفراز، علی‌اکبر و فریدون آورزمانی (۱۳۷۹)، *سکه‌های ایران*، نشر سمت: تهران.
- سمرقندی، دولت‌شاه (۱۳۳۶)، *تذکره الشعراء*، به کوشش محمد رضائی، انتشارات خاور: تهران.
- سمرقندی، عبدالرزاق (۱۳۵۳)، *مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین*، به تصحیح عبدالحسین نوایی، کتابخانه طهوری: تهران.
- طباطبایی، سید جمال (۱۳۴۷)، *سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی*، انتشارات موسسه گراور و چاپ شعاع: تبریز.
- طباطبایی، سید جمال (۱۳۵۰)، *سکه‌های شاهان اسلامی ایران*، انتشارات چاپخانه سفقو توفیق: تبریز.
- عقیلی، عبدالله (۱۳۷۷)، *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی*، بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی: تهران.
- میرخواندیلخی، سیدمحمد (۱۳۳۹)، *روضه‌الصفاء*، جلد ۶ و ۷، کتابفروشی خیام: تهران.
- میرجعفری، حسین (۱۳۷۹)، *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان*، انتشارات سمت: تهران.
- نیک‌گفتار، احمد (۱۳۸۹)، *پژوهشی بر سکه‌های مکشوفه از پیرامون حرمر ضوی*، مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان رضوی، منتشر نشده.

Hosayn Bāyqarā, *Resāla*, ed. İ. H. Ertaylan as *Risāle-i Sulṭan Hüseyn Baykara*, Istanbul, 1946.

Numismatic of the Shah Sultan Husayn Bayqara's era within historical boundaries of Greater Khorasan (Based on Religious Approach)

Abed Taghavi¹

Ahmad Nikgoftar²

Abstract

Undoubtedly, Sultan Husayn Bayqara's reign (1469-1506 C.E.) is considering as the splendid period of art and literature in the Timurid era. During his ruling, Herat, the capital of his kingdom, became the most important center of art and literature at that time. With the using of descriptive-analytic research method and focusing on the coins which were minted in the Sultan Husayn Bayqara's reign, this research is intended to study the social and cultural changes in the late of Timurid dynasty. The results show that, the political instability and the absence of a central political power in the reign of Sultan Husayn Bayqara had led to weaken the economy of his kingdom. As the consequences of this situation, the weights and the fineness of the coins in this period were changed constantly. However, the coins which were struck in the Herat and Estarabad provinces, due to the political and religious stability of these places, had much better quality in some key features like weight, fineness and design. After all, the religious texts on the coins show that the common religious of that time was Sunni (Hanafi sect). On the other side, as most of the coins which were minted in Estarabad province had Shiite religious texts, people were followers of Shiite in this city.

Keywords: Timurids, Sultan Husayn Bayqara, Coin, Shiite and Sunni Religious

1. Assistant Professor, University of Mazandaran

2. Master of Archaeology